

З історії Другої світової війни

І. І. ІЛЬЮШИН (Київ)

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ПРАГНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ САМОСТІЙНИЦЬКИХ СИЛ ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Носіями національно-визвольних прагнень на українських та польських землях, а також в емігрантських колах у роки Другої світової війни були ті політичні сили і верстви населення, що їх підтримували, котрі мріяли по завершенні війни жити у власних суверенних державах.

В українському національно-визвольному русі до кінця 1930-х рр. сформувалися два найбільш впливові, але цілком відмінні ідейно-політичні угруповання, які були представлені ундовсько-уенерівською (петлюрівською) спілкою та Організацією українських націоналістів (ОУН). До спілки входили функціонери і прихильники УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання) — найбільш авторитетної легальної політичної сили в середовищі української національної демократії в Західній Україні в міжвоєнний період та діячі Державного центру УНР (Українська Народна Республіка) в екзилі — єдиного легітимного носія української державності після поразки українських визвольних змагань 1917—1920 рр.

Керівники цього табору — лідер УНДО Василь Мудрий, президент УНР Андрій Лівичий, міністр закордонних справ, професор Роман Смаль-Стоцький, військовий міністр Володимир Сальський та ін. у своїх політичних програмах схилялися до втілення в життя т. зв. “прометеїстичної” концепції, що передбачала вірогідність збройного зіткнення демократичних західних країн з більшовицьким режимом СРСР, результатом якого мав бути розпад багатонаціональної радянської імперії на суверенні державні утворення. На думку цих політиків, провідна роль в реалізації “прометеїстичної” програми повинна була належати Польщі, з якою новопостала незалежна Українська держава могла утворити і федерацію. Тому діячі Спілки поширювали серед українства ідеї політичної орієнтації саме на Польщу як на найближчого західного партнера українців. Щодо спірних територіальних питань, які стосувалися, зокрема, майбутнього статусу Східної Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття, то вони мали бути врегульовані дипломатичним шляхом з урядами Польщі, Румунії, Чехословаччини.

Кінцеву мету своєї життєдіяльності в здобутті незалежності України вбачав і другий український політичний табір — ОУН, провід якої після вбивства у травні 1938 р. Євгена Коновальця очолював один з найближчих його соратників по службі в Січових стрільцях у 1918—1919 рр. полковник

Андрій Мельник. Втім, діячі ОУН негативно ставилися до будь-яких спроб співпраці з країнами-окупантами українських земель та їхніми приплічниками, до котрих зараховували насамперед членів уряду УНР. Оунівці схилилися до орієнтації на Німеччину, адже лише конфлікт останньої з Польщею, а в перспективі і з головним ворогом — СРСР — давав українству надію на відродження Української самостійної соборної держави (УССД), тобто такої держави, до складу якої входили б усі без винятку українські етнічні землі.

З початком німецької агресії проти Польщі представники ундовсько-петлюрівської спілки виразно заявили себе на боці західних альянтів. Про це свідчила заява на останньому засіданні польського Сейму, яке відбулося 2 вересня 1939 р., керівника української парламентської групи і голови УНДО В. Мудрого про готовність українців віддати свою кров і надбання для захисту Польської держави. Проальянтська позиція була чітко позначена і в декларації паризьких діячів УНР на шпальтах тижневика “Тризуб” від 1 вересня 1939 р. В ній зазначалося, зокрема, таке: “Німеччина, нападаючи на Польщу, ставить Європу і світ під загрозою незчислимих бід, безмежного нещастя і нечуваної руїни. Як би не розгорнулися події, — українці добре знають, де їх місце в страшних і рішучих перепетях світової драми, що надходить в жахливій грозі і бурі війсьній. Ми — разом з Францією, Англією і Польщею. Оддаючи себе на їх оборону, ми знаємо, що боротимемося за правду і справедливість, за право нашого власного народу на державну самостійність. Стаючи на стороні держав, оборонців миру, проти напасника, ми тим самим продовжуємо непримиренну боротьбу й проти нового германського союзника — Москви, нашого одвічного ворога, й змагаємося за визволення України з московських кайданів”¹.

Після окупації нацистами Польщі і приєднання до СРСР західноукраїнських земель чимало представників довоєнного “легального” українського табору були змушені піти у підпілля або емігрувати до інших європейських країн. Зокрема, після зречення у Варшаві своєї посади А. Лівицьким і передання повноважень прем’єрові В’ячеславу Прокоповичу у Парижі постав новий емігрантський уряд УНР. З метою посилення впливу на західноукраїнське населення до його складу було кооптовано колишнього діяча УНДО Володимира Солов’я. Через останнього підтримувалися контакти з членами новоутвореного у Франції польського емігрантського уряду генерала Владислава Сікорського та офіційними представниками французького і британського міністерств закордонних справ. Ці контакти не могли бути непоміченими гітлерівцями, і тому під їхнім тиском діячі Державного центру УНР, що залишилися в окупованій польській столиці, були змушені виступити із заявою, в якій ставилася під сумнів легітимність заходів паризьких представників УНР. Солов’ю довелося також проводити переговори на території Угорщини, Румунії та Італії з різними тамтешніми українськими політичними колами (насамперед з націоналістами з табору А. Мельника) про об’єднання зусиль у боротьбі за незалежність України, які, втім, не дали позитивних результатів.

Позиція ОУН у війні, що почалася, була частково відображена у статті “Наша нейтральність та ідеологічна війна”, опублікованій у травні 1940 р. в українському часописі “Свобода”, що виходив у США. Автором її був один з провідних діячів націоналістичного табору, член проводу Організації Євген Онацький. Останнього свого часу залучив до ОУН особисто Є. Коновалець. Можливо, тому Є. Онацький значною мірою дотримувався поглядів свого колишнього шефа щодо того, якою має бути зовнішньополітична орієнтація ОУН під час нової імперіалістичної війни, аби від неї

не постраждали, а, навпаки, лише виграли б українські національно-визвольні інтереси. Він писав: "...Не маємо жодної підстави воювати на боці альянтів, бо вони підтримують шалені наміри Польщі, так само, як не маємо жодної підстави воювати на боці німецького Рейху, котрий віддав Західну Україну Москві. Жодна із воюючих сторін не висунула української проблеми, а коли б навіть висунула, то й тоді спершу необхідно уважно придивитися до того, наскільки цей крок ширий та реальний. Нашою найбільшою і, зрештою, єдиною є проблема згуртування всіх власних сил, щоб солідарно виступити не в момент гігантської боротьби нині воюючих держав, а тоді, коли їхні сили вичерпаються, коли противники захочуть спокою та відпочинку" ².

Проблема консолідації суспільства та збереження законності в забезпеченні континуїтету державності Другої Речіпосполитої посідала одне з перших місць і в діяльності польських політичних сил, що стояли у витоків нових емігрантських властей. Адже лише за такої умови уряд генерала В. Сікорського міг отримати мандат на легітимність дій від польського загалу. Втім, хоча формально новий кабінет міністрів мав характер уряду національної єдності, тобто поряд з представниками довоєнної опозиції, членами чотирьох найвпливовіших політичних партій — Селянської (Стронніцтво Людове-СЛ), Національної (Стронніцтво Народове), Польської соціалістичної партії (Польська Партія соціалістична-ППС), Партії праці (Стронніцтво праці-СП) — в ньому опинилися і діячі правлячого до війни санаційного табору, переважна більшість пілсудчиків та народовців виявила недовіру до нової влади. Не сподобалося багатьом політикам і те, що новий президент Владислав Рачкевич пішов на зміни в конституції 1935 р., які зробили прем'єра особою з найбільшими владними повноваженнями в "польській підпільній державі".

Щойно створений уряд В. Сікорського був дипломатично визнаний Францією, Великобританією, Сполученими Штатами, а також іншими, на той час нейтральними, країнами, хоча деякі з них через певні побоювання щодо реакції на таке визнання з боку Німеччини і СРСР намагалися цього не демонструвати ³. За всілякої підтримки Франції і Великобританії відбудовувалися на заході й польські збройні сили, значною мірою знищені під час вересневої воєнної кампанії 1939 р.

У початковий період війни польські політики, в тому числі В. Сікорський, недооцінювали військовий потенціал III Рейху і сподівалися на близьку перемогу своїх західних союзників — Франції та Великобританії, а отже, на швидке визволення Польщі. На таких розрахунках базувалися й польські цілі у війні, головними з яких було збереження за повоєнною країною цілковитої суверенності і територіальної цілісності, як мінімум в існуючих до вересня 1939 р. кордонах. Хоча вже в середині листопада цього ж року під час офіційного візиту польського прем'єра до Лондона йому було заявлено про те, що поляки не повинні розраховувати на британську підтримку в справі реституції довоєнного польсько-радянського кордону, а також нагадали, що саме Великобританія запропонувала лінію Керзона як таку, що відокремлює українські та білоруські етнічні землі від польських ⁴. Загальновідомо, що така позиція офіційного Лондона диктувалася нагальною потребою залучити до антигітлерівської коаліції СРСР.

Після капітуляції Франції у війні з Німеччиною та переїзду польських емігрантських властей до Великобританії прем'єр В. Сікорський у меморандумі до Форін-офіс у червні 1940 р. заявив про прагнення польського уряду в Лондоні переглянути свою політику стосовно Москви. Він пого-

дився навіть на певні територіальні зміни на польсько-радянському кордоні, на прохід радянських військ через територію Польщі, окуповану Німеччиною, на співпрацю у формуванні в СРСР польської армії для спільної боротьби проти нацистів. І хоча невдовзі меморандум було відкликано, його поява свідчила про те, що поляки силою обставин, можливо, будуть змушені поступитися своїми національно-визвольними інтересами.

А 9 серпня 1940 р. на засіданні англійського військового кабінету було прийнято рішення про можливість згоди офіційного Лондона на встановлення майбутнього польсько-радянського кордону саме по лінії Керзона. Спеціальна місія британського посла С. Кріпса наприкінці літа прибула до Москви і поінформувала про це радянське керівництво ⁵.

З поразкою Франції була похована перспектива швидкого визволення Польщі. Діюче на окупованих Німеччиною територіях, у т. зв. Генерал-губернаторстві, польське підпілля і насамперед проурядовий Союз збройної боротьби (СЗБ), налаштований до того часу на захоплення влади в країні в момент визволення польської території західними союзними військами, отримали наказ припинити активні дії, обмеживши їх лише в разі необхідності актами самооборони. На західноукраїнських та західнобілоруських землях регіональне командування СЗБ також, розуміючи безперспективність антирадянської діяльності, фактично було змушене погодитися на співробітництво з “Радами”.

Капітуляція Франції призвела до значних змін і в свідомості українців (незалежно від їхніх політичних переконань), які були не на користь “альянтів”. В той час як останні намагалися залучити на свій бік Москву, розуміючи, що без неї не виграти війни з Німеччиною, 20 червня 1940 р. під головуванням А. Лівіцького у Варшаві відбулося таємне засідання у справі організації української повстанської армії на випадок нападу німців на СРСР ⁶.

На території самої Франції, вже навіть після її капітуляції, неподалік Тулузи, в департаменті Арієж, біля с. Верне, розташовувався концентраційний табір, де за колючим дротом поряд з тисячами інших раніше заарештованих з Парижа, північної та східної частин країни т.зв. “державно-небезпечних германофілів” знаходилося і близько 200 українців, адміністративно засланих за поширення “гітлерівських відомостей про Францію та Україну”. А в Фіво, біля Марселя, ще навіть під кінець осені 1940 р. в казармах іноземного, тобто французького, легіону сиділа маса українців, що з невідомих причин не демобілізувалися, хоча було загальновідомо, що всі ці т. зв. “добровольці” лише з примусу тікали до цієї частини, щоб не бути завербованими до союзної, ними зненавидженої, польської армії. Про це, зокрема, повідомляв український тижневик “Краківські вісті”. Він також інформував про те, що згідно з рішенням командування німецької армії всі полонені українці, родини яких мешкали на території Генерального губернаторства, мали бути протягом вересня 1940 р. звільнені з таборів полонених та відіслані до місця осілости їх родин ⁷.

З цієї причини, а також з багатьох інших політики з ОУН у Генеральній губернії і на територіях, що відійшли до СРСР, однозначно поставили на допомогу німців, намагаючись скористатися їхньою війною проти СРСР для реалізації власних цілей. Після розколу 1940 р. в ОУН прихильники молодого безкомпромісного ватажка націоналістів Степана Бандери скликали в квітні 1941 р. у Кракові II Великий збір ОУН(Б), на якому було ухвалено програму боротьби за незалежність України в умовах війни. В ній було зазначено, що ОУН бореться “за організацію Української держави на основах сильної влади, сильної національної армії й фльоти та одної

політичної організації провідного національного активу”. В програмі підкреслювалося, що “при творенні єдиного протимосковського революційно-визвольного фронту боротьби рішає перш за все політична доцільність, а не світоглядіві, ідеологічні й програмові різниці”⁸.

У загальних вказівках Проводу ОУН про державотворчу діяльність організації в умовах війни з метою утворення Української держави, опрацьованих відразу ж після II Великого збору ОУН, у травні 1941 р., наголос робився на тому, що збройний зрив під час війни мав засвідчити здатність українського народу самому боротися за свою честь, волю й незалежність, самому формувати власну долю. Німецькі війська на українській землі сприймалися як війська союзників. Але ще до їхнього приходу українці самі мусили упорядкувати своє життя як слід. Німцям мало бути заявлено, що “вже створилася українська влада, її перебрала ОУН під кермом Степана Бандери, всі справи українського життя ладнає ОУН та місцева влада, готова ввійти у приязні взаємини з союзними військами для спільної боротьби з Москвою та для співпраці...”. У випадку, коли б німці поставилися негативно до створеної “української влади ОУН”, не визнавали її та призначували своїх людей, “перед фізичною силою слід було уступити, але в правному розумінні влади не передавати (тобто завісити себе в урядованні)”⁹.

Аналіз військових інструкцій Проводу ОУН на випадок війни для здобуття української державності від травня 1941 р. свідчить про доволі детальну розробку планів по організації ще до початку війни у підпіллі і насамперед у селах та містах Західної України невеличких “повстанчих та партизанських осередків”. З початком війни проти СРСР ці підпільні загони мали розпочати повстання, захопити в свої руки владу або, “очистивши її від рештків ворожих елементів (станіці НКВД, міліція, урядники і т. п.), передати в руки поважних знаних місцевих громадян-діячів (війт, командант міліції і т. д.)... Рівночасно з назначенням цивільної влади військовий командант оселі проголошував загальну мобілізацію і організовував вже заздалегідь передбачені нові відділи відповідно до кількості підстаршин і засобів зброї. ...Менш здібних він також організовував в службу безпеки (поліція, міліція) та допоміжну службу”¹⁰.

Після опанування терену передбачалося “скликати людей й відчитати їм маніфест ОУН про відновлення Української держави й про війну України з Москвою”. Промова мала закінчитися оголошенням про включення всіх боездатних українців у склад Української Народної Армії. І дійсно, з приходом союзницької німецької армії представники ОУН(Б) розраховували при допомозі вермахту на створення українських регулярних збройних сил, котрі не тільки продовжили б боротьбу за самостійність Української держави, але змагалися б “за повний розвал і знищення московської імперії та за створення на її руїнах самостійних національних держав”¹¹.

Втілення військових планів ОУН(Б) на території Західної України розпочалося водночас з нападом Німеччини на СРСР. Відповідно до отриманих інструкцій створені націоналістами партизанські загони розгорнули бойові дії проти відступаючих підрозділів Червоної армії. Збройні виступи ОУН були зафіксовані в 26 районах п’яти західноукраїнських областей. Червона армія й частини військ НКВС втратили в ході перестрілок і сутичок з оунівцями близько 2100 солдатів та командирів убитими, а 900 полоненими, втрати ж націоналістів лише на території Волині сягнули до 500 осіб убитими¹².

Напад німецьких військ на СРСР не став несподіванкою і для поляків, зокрема для керівництва польського підпілля у Варшаві, яке вже від

березня 1941 р. інформувало емігрантські власті у Лондоні про концентрацію сил вермахту на німецько-радянському кордоні для війни на сході. З початком нової воєнної кампанії німці в Генеральній губернії змінили певним чином своє ставлення до місцевої польської людності і почали з нею заgravати, що було характерно у попередній період лише для їх стосунків з українцями. На окупованих територіях була розгорнута масована антирадянська кампанія. Під “обстріл” потрапили дії радянської влади в західних районах України та Білорусії щодо поляків у 1939—1941 рр. Цілеспрямована гітлерівська пропаганда, а також “успіхи німецької зброї” викликали політично неоднозначні, суперечливі настрої, особливо серед польської інтелігенції.

Втім, більш істотними були все ж таки позитивні зміни, що сталися у радянсько-польських відносинах. Під тиском з боку англійців і особисто британського прем'єра У. Черчілля глава польського уряду В. Сікорський 30 липня 1941 р. підписав угоду про союз із СРСР у війні. На знак протесту уряд залишили підсудчики та народовці. Угода проголосила німецько-радянські домовленості від серпня 1939 р. недійсними. Однак розв'язати головну проблему — проблему кордонів — не вдалося. Західноукраїнські та західнобілоруські землі кожна із сторін вважала своїми й створювала там своє збройне підпілля. Відповідно до угоди в СРСР почала формуватися польська армія під командуванням генерала Владислава Андерса.

Дуже важливі міркування з приводу необхідності зміни зовнішньополітичної орієнтації поляків висловив ще напередодні червня 1941 р. керівник польського підпілля на радянській території полковник Леопольд Окулицький. Заарештований органами НКВС у Львові, в січні 1941 р., він був змушений дати свідчення про діяльність СЗБ на окупованих Німеччиною і СРСР землях, які були оприлюднені архівістами Федеральної служби безпеки Російської Федерації лише в 2001 р. Л. Окулицький зазначав: “Польський народ, якщо не хоче спуститися до ролі покірливого невільника, не може бездіяти в цій боротьбі. До цього часу він був рішуче відданий союзу з Англією, розраховуючи на її перемогу і втручання. Однак сталися події, котрі змушують піддати ревізії ці погляди, слід відверто сказати собі — доля Польщі залежить не від результату війни між Німеччиною і Англією, а від результату вирішальної битви між Німеччиною і СРСР... У боротьбі між СРСР і Німеччиною польський народ мусить встати на бік СРСР... Будучи переконаний, що перемога СРСР дасть польському народу можливість життя і національного, культурного, господарського та політичного розвитку, я написав свої зізнання і заявляю про бажання подальшої роботи. Буде Польща червоною, добре, хай буде, лише б тільки була. Зрештою, це добре на неї вплине, звільнить і розкриє нові, невідомі до цього часу сили народу”¹³.

Цікавим є, однак, той факт, що, незважаючи на досягнуті влітку 1941 р. польсько-радянські домовленості про співпрацю у війні, в депеші від 20 листопада 1941 р. начальника штабу Головнокомандуючого Польськими збройними силами (ПЗС) на Заході генерала Тадеуша Клімецького, що була надіслана до Варшави, йшлося про необхідність, окрім підготовки до загальнодержавного антинімецького повстання, бути здатними до захисту польських східних територій у випадку поразки Німеччини та наступу у західному напрямку Червоної армії. Цей план зазнав змін лише після візиту генерала В. Сікорського до Москви і підписання 4 грудня 1941 р. польсько-радянської декларації про приязнь та взаємну допомогу у війні¹⁴. На той час вже передбачалося, що разом з Червоною армією на

довоєнні східні землі Речіпосполитої, можливо, вступатимуть і польські підрозділи, сформовані на території СРСР.

Складовою військового співробітництва стало встановлення зв'язків між командуванням Червоної армії та СЗБ, який з лютого 1942 р. дістав назву Армії Крайової (АК), на чолі з генералом Стефаном Ровецьким. Головним для радянського генштабу у співпраці з АК було отримання розвідданих з глибокого тилу німецьких військ, які швидко просувалися на схід, а також здійснення аківськими формуваннями диверсій на комунікаційних лініях, по яких німці забезпечували Східний фронт. Для прийняття інформації від АК у Москві діяла радіостанція, але В. Сікорський наказав усі зв'язки здійснювати виключно через Лондон. Природно, це затримувало проходження інформації, яка втрачала актуальність. Із диверсійними діями на комунікаціях ворога в рамках створеної під тиском англійців саботажно-диверсійної організації “Вахляж” аківці також зволікали. Причина цього полягала не лише в складнощах праці діячів диверсійних осередків, а й в небажанні керівників організації та рядових бійців приносити великі жертви на користь СРСР, який ще донедавна сприймався поляками за такого самого ворога, що й Німеччина.

Тим часом 30 червня 1941 р. у Львові, після прибуття туди спеціальної похідної групи ОУН(Б), очолюваної Ярославом Стецьком, на Національних зборах української громадськості міста в приміщенні товариства “Просвіта” останнім було проголошено “акт відновлення Української держави після 23 років неволі”¹⁵. 1 липня 1941 р. віддано наказ начальника команданта Української національної революційної армії Івана Климіва (Є. Легенди) про створення армії для захисту Української держави¹⁶. 3 липня 1941 р. з'явилася постанова голови Українського державного правління у Львові Я. Стецька про створення Українського державного правління (Українського уряду)¹⁷. Повідомлення Інформаційного відділу ОУН та листи Я. Стецька про проголошення акта відновлення Української держави були негайно передані до Берліна, Рима, Мадрида, Загреба та інших столиць країн-сателітів Німеччини. Водночас туди були призначені уповноважені Українського державного правління у Львові.

Ставлення різних українських політичних угруповань до цих дій було неоднаковим, більше того, діаметрально протилежним — від безумовного їх схвалення до звинувачення бандерівців як організаторів у відсутності у них політичної тверезості та відчуття реальності. На думку самих діячів ОУН(Б), лише група Мельника висловилася проти акта незалежності¹⁸, хоча це було й не так. Безперечно, мельниківці, а також, наприклад, прихильники гетьманського руху на чолі з Павлом Скоропадським, виступили не проти дій за створення Української держави, а проти того, в який спосіб бандерівці намагалися ці дії проводити. Дуже багато людей, особливо старшого віку, були переконані, що побудова тривалої адміністрації можлива лише за допомогою німців¹⁹.

Існуючі в нашому розпорядженні на сьогоднішній день архівні документи та інші матеріали, а це червневі 1941 р. відозви українських політичних і громадських діячів до народу, а також Українського національного комітету в Кракові до українських еміграційних сил із закликом об'єднуватися для відновлення Української держави, пастирські листи з благословеннями митрополита Андрія Шептицького, станіславівського єпископа Григорія Хомишина та інших представників української церкви, спогади про святкування дня проголошення відновлення Української держави в багатьох місцевостях Західної України, звіти про державне і національне будівництво на місцях і т. ін. дають підстави вважати, що ініціа-

тиву бандерівської ОУН чимала частина української громадськості Волині і Східної Галичини все ж таки сприйняла позитивно. Цього не можна було сказати про Центральну та Східну Україну, основна маса населення якої невдовзі за умов найганебнішого ставлення німецьких окупантів головну мету своєї життєдіяльності вбачатиме лише в боротьбі проти фашистів.

Втім, для українців у тій ситуації виявилось більш важливим навіть не одностайна підтримка акта незалежності усім українським загалом, а те, як поставилося до цієї події німецьке керівництво. А реакція німців була вкрай негативною. І тепер ми добре знаємо, що навряд чи вона могла бути іншою навіть за наявності такої підтримки, оскільки нацистське керівництво взагалі не вважало український народ здатним до самостійного державного існування.

Вже 3 липня 1941 р. членам Українського національного комітету В. Горбовому, Д. Андрієвському, В. Мудрому, С. Шухевичу та провідникові ОУН С. Бандері довелося у Кракові давати свідчення підстатссекретареві уряду Генерального губернаторства Кундту про обставини проголошення цього акта. 10 липня 1941 р. з'явилися директиви райхсміністра для окупованих східних територій А. Розенберга про невизнання Українського уряду, ізоляцію групи Бандери та заборону творення будь-яких українських політичних угруповань. На вимогу припинити подальшу політичну діяльність і надалі узгоджувати всі свої дії з відповідними німецькими службовими інстанціями, висунуту перед С. Бандерою під час його допиту в Берліні в середині липня, той з тактичних міркувань погодився. Проте піти на розпуск Українського державного правління і Бандера, і Стецько однозначно відмовилися ²⁰.

Німці узалежнювали подальшу співпрацю з ОУН(Б) саме від згоди її керівників розпустити уряд. Коли цього не сталося, для останніх, а також для рядових членів ОУН це означало арешт і знищення. В одному з листопадових 1941 р. наказів айнзацкоманди С/5 поліції безпеки і СД закордонним постам айнзацкоманди в Україні ставилося, наприклад, таке завдання: "Всі функціонери руху Бандери повинні бути негайно заарештовані й після ґрунтового допиту таємно ліквідовані як грабіжники" ²¹. Оскільки німці вважали, що група ОУН(Мельника) переслідує майже ті самі цілі, що і група Бандери, не дивує, що репресій зазнали також деякі члени похідних груп мельниківців, хоча в німецьких документах неодноразово зазначалося, що "внаслідок характерного для групи Мельника браку ініціативи вона не становить собою жодної гострої небезпеки" ²².

Однак мельниківцям вдалося влаштувати своїх людей (частково це були місцеві симпатичні ідеї незалежної України, хоча і проуєнерівської орієнтації) на ключових посадах в органах цивільного самоврядування в Києві, Харкові, Житомирі, інших великих містах і невеличких містечках Центральної та Східної України. Після того, як німці зайняли Київ, ОУН(М) разом з місцевими українцями утворила 5 жовтня 1941 р. Українську національну раду на чолі з професором Миколою Величківським. Проте остання проіснувала недовго. Вже 14 січня 1942 р. М. Величківський, А. Мельник, А. Шептицький, А. Ливицький і генерал колишньої армії УНР М. Омелянович-Павленко спрямували до А. Гітлера звернення про помилку Німеччини, що ігнорувала Україну як військово-політичний фактор та не допустила утворення українського війська ²³.

І хоча невдовзі репресій з боку німців зазнав не лише незалежницький рух, а й усе українське національне життя, і керівні посади в органах влади скрізь посіли німецькі комісари, незважаючи на те, що Північна Буковина і Бессарабія були віддані гітлерівцями Румунії, Карпатська Україна — Уго-

рщині, Галичина приєднана до Генерал-губернаторства, а на решті українських етнічних земель утворено Рейхскомісаріат Україна з найжорстокішим окупаційним режимом, ОУН, якій в роки війни належала провідна роль в українському самостійницькому політичному житті та прагненнях державницького характеру, ще тривалий час не бажала того, щоб українські намагання досягти свободи опинилися в підпіллі, набули нелегальних форм й були спрямовані проти Німеччини.

Такий погляд підтверджується, зокрема, свідченнями Михайла Степаняка — одного з провідних діячів бандерівського руху, автора проекту “Організація органів держави” Самостійної України, з кінця 1941 р. члена Центрального проводу ОУН, учасника 1-ї, 2-ї, 3-ї конференцій ОУН (відповідно кінець вересня — початок жовтня 1941р., березень 1942 р., лютий 1943 р.) та Третього надзвичайного великого збору ОУН (серпень 1943 р.). Ці свідчення містяться у протоколі допиту М. Степаняка співробітниками НКВС від 25 серпня 1944 р. Згідно з ними ось як виглядало те коло питань, що обговорювалися учасниками вищевказаних конференцій, та прийняті на них основні рішення.

Перша конференція постановила: “1) перебудувати ОУН і перевести основну її частину на нелегальне становище і нелегальні форми роботи; 2) не вступати з німцями у конфлікти і не вести відкрито протинімецької пропаганди; 3) використовувати всі можливості легальної роботи, проникаючи в установи, організації та підприємства, в міста та робітничі центри. Всі рішення виходили з припущення, що німці одержать перемогу у війні й ОУН доведеться вести більш тривалу дипломатичну і політичну роботу з метою створення Самостійної України”²⁴.

Рішення Другої конференції були такими: “1) Не заважати Німеччині вести боротьбу проти СРСР, але для залучення на свій бік мас українського народу розгорнути протинімецьку пропаганду; 2) в основу всієї практичної діяльності ОУН покласти антирадянську боротьбу; 3) створити “Союз поневолених народів СРСР”; 4) домовитися з поляками про спільну боротьбу проти СРСР або про їх нейтралітет у боротьбі ОУН проти СРСР”²⁵.

На III конференції у присутності “урядуючого” провідника Миколи Лебеда (очолив Провід ОУН після арешту С. Бандери), членів Проводу Романа Шухевича, Василя Охримовича, Зенона Матли та деяких інших М. Степаняк виступив з доповіддю про міжнародне становище, в якій чи не вперше офіційно констатувалася вірогідність перемоги СРСР у війні з Німеччиною. Доповідач доводив доцільність визволення України від німецьких окупантів українським самостійницьким рухом на чолі з ОУН, не чекаючи на прихід Червоної армії. Втім, у подальшому під впливом Р. Шухевича, як вказував М. Степаняк на допиті в НКВС, політика ОУН у питанні збройної боротьби відійшла від рішень конференції і пішла за лінією, що практично здійснювалася на Волині командиром Української повстанської армії (УПА) Дмитром Клячківським (“Клим Савур”) — боротьби проти червоних (радянських) партизан і поляків²⁶.

У протоколі допиту М. Степаняка міститься також згадка про те, що він у своїй доповіді на конференції наводив аргументи на користь необхідних змін у самій назві ОУН. Такі зміни, на його погляд, були викликані недовірою до ОУН з боку населення Східної України та сприйняттям останнім ОУН як пронімецького формування. І хоча учасники конференції не погодилися з цими аргументами, все ж М. Лебедь, затверджуючи відповідну резолюцію, зробив доповнення до назви ОУН, додавши “самостійників-державників” (СД), а також дав інструкції частіше вико-

ристовувати у пропаганді саме цю назву ²⁷. На Третньому надзвичайному великому зборі ОУН це доповнення Лебеда було скасоване.

Свідчення М. Степаняка щодо змін в тактиці ОУН(Б) і особливо в тій її частині, де йдеться про перехід бандерівців до створення власних збройних формувань, підтверджуються протоколом допиту від 19—20 липня 1945 р. іншого оунівського діяча, командуючого УПА-Захід Олександра Луцького. Останній стверджував, що незадовго до Третього надзвичайного великого збору ОУН Д. Клячківський (“Охрім”) об’єднав розрізнені озброєні групи в єдину військову силу — УПА і проголосив себе Головнокомандуючим під псевдо “Клим Савур”. У своєму першому наказі він вказав, що найвищою суверенною владою України є командування УПА і фактично підкорив своїй владі місцеві осередки ОУН, на території яких діяла УПА.

Коли Лебедь (“Максим Рубан”) спробував увести своїх представників до командування УПА, то “Охрім” відмовив йому в цьому. Це спричинило конфлікт між ними і у подальшому сприяло усуненню “Рубана” від керівництва ОУН.

На Третньому надзвичайному великому зборі ОУН М. Лебедь засуджував політику, яку проводив на Волині “Клим Савур”. Лебедь вважав, що дії створених “Савуром” загонів УПА є провокаційними, оскільки німці у відповідь на незначні дії цих загонів знищували цілі поселення. Тут зазначимо, що Лебедь не помилявся, оскільки дійсно саме акти насильства загонів УПА супроти цивільної польської людності значною мірою спричинили створення німцями з кримінальних елементів польської жандармерії та надання їй свободи дій у репресіях стосовно українського мирного населення.

У 1943 р. М. Лебедь виступав проти озброєння членів ОУН. На його думку, тоді ще не було сприятливої ситуації для озброєння Організації і українського населення для боротьби проти німців, а згодом і проти Червоної армії. Він був прибічником глибокої нелегальної законспірованої роботи ОУН, бажаючи зберегти оунівські кадри для подальшої, більш активної боротьби проти Червоної армії. Однак Шухевич підтримав “Клима Савура” і переконав у необхідності це зробити і членів Центрального проводу ОУН ²⁸.

У рішеннях Третього збору ОУН остаточно було зафіксовано, що УПА є основним засобом боротьби за Українську державу, хоча М. Лебедь і М. Степаняк вважали, що УПА “скомпрометувала себе своїми бандитськими діями проти польського населення, як і ОУН скомпрометувала себе зв’язками з німцями”. Наслідком загострення протиріч між керівниками ОУН стало те, що, замість М. Лебеда, головою бюро Центрального проводу у квітні 1943 р. було обрано Р. Шухевича. Щодо М. Степаняка, то його у грудні 1943 р. у Львові Шухевич заарештував і відправив у Рівненську область до “Горбенка”. Перебуваючи там, Степаняк разом з членами Центрального проводу ОУН “Лемішем” і “Галиною” вирішили створити замість ОУН нову організацію — “Народно-визвольну революційну організацію” (НВРО) ²⁹.

Таким чином, після 1-ї конференції ОУН(Б) Центральний провід наказав низовим органам перейти до нелегальних форм роботи, а після 3-ї — окремі його діячі зважилися і на створення підпільної військової формації. Правда, всупереч позиції проводу ОУН(Б), у деяких місцевостях Волині і Полісся вже восени 1942 р. з власної ініціативи місцевих боївків ОУН сталися виступи, що слід розглядати як “самооборону”. Це, однак, не перекреслює того факту, що впродовж усього цього періоду, тобто від

1-ї до 3-ї конференції ОУН(Б), чи не єдиною і добре зною українською самостійницькою збройною формацією антинімецької спрямованості була “Поліська січ” — УПА прихильника Державного центру УНР Тараса Бульби-Боровця, боротьба якої, втім, не набула великого розмаху. Військова діяльність цього формування здійснювалася також всупереч позиції у цьому випадку А. Лівичького та його оточення, які на той час були прибічниками співпраці з німцями і сподівалися, що останні дадуть дозвіл на створення українського уряду саме уенерівцям³⁰.

З кінця 1942 — на початку 1943 рр. до активних антинімецьких партизанських дій переходять і поляки. Сталося це вперше на території південної Люблінщини у зв'язку з проведенням гітлерівцями виселень звідти місцевої цивільної людності та заселенням цієї території німецькими колоністами. На початку 1943 р. у Замойському повіті діяло 6 партизанських загонів, санкцію на діяльність яких командування Армії Крайової дало вже після їх стихійного виникнення. Всупереч також настановам Лондона формування АК і Батальйонів хлопських (БХ-військова організація Селянської партії) почали взаємодіяти із загонами Гвардії Людової (ГЛ-військова організація Польської партії робітничої ППР), яка піддавала емігрантський уряд критиці за стримування боротьби проти гітлерівців і поспідовно закликала населення до активного опору окупантам. Безперечно, дії “низів” підштовхнули командування АК до переходу від тактики стояння “з рушницею біля ноги” і “щадіння крові” до створення, як зазначав в організаційному звіті від 1 березня 1943 р. до В. Сікорського генерал С. Ровецький, “виразного осередку боротьби з окупантом”³¹. В цій зміні відіграв свою роль і зовнішній чинник, а саме перехід у наступ Червоної армії після Сталінградської битви, що свідчило про вірогідність визволення Польщі радянськими військами.

З останніми подіями на Східному фронті, а також з прийняттям нової концепції поточної боротьби були пов'язані зміни, що торкалися підготовки та проведення поляками загальнодержавного антинімецького повстання. Окрім вже існуючого плану цього повстання, командування АК 20 листопада 1943 р. видало наказ, котрий передбачав проведення у найближчий час польськими збройними формуваннями т. зв. “посиленої диверсійної акції” під криптонімом “Бужа” (“Буря”)³². Аківські загоны мали взяти активну участь у саботажно-диверсійній боротьбі проти німців під час відступу останніх з тим, щоб заманіфестувати таким чином напередодні наближення до довоєнних територій Речіпосполитої і вступу на них радянських військ невід'ємне право поляків на ці землі. Пролита під час боїв польська кров повинна була стати важливим аргументом у справі післявоєнного врегулювання проблеми “східних кресів” Польщі на її користь.

Гідний подиву факт створення поляками в останній період війни на Волині — території, де вони мали найменшу чисельність з усіх довоєнних земель і де вперше відчули на собі, яким буде ставлення офіційної Москви до “пролондонських” військових формувань, найпотужнішої бойової одиниці в Польському русі Опору, — т. зв. 27-ї Волинської піхотної дивізії АК. Ця дивізія провадила відкриту боротьбу з регулярними німецькими з'єднаннями і допомагала радянським військам у звільненні м. Ковеля та інших менших населених пунктів. Подібні характер і масштаб боротьби з німцями на довоєнних східних територіях Польщі не були передбачені планами польського емігрантського уряду. Навіть коли ця боротьба розпочалася, то для останнього вона стала лише засобом зміцнення своїх політичних позицій на міжнародній арені, тоді як для рядового аківця ця боротьба була насамперед наслідком його щирого прагнення знищувати фа-

шистів та якнайшвидше визволити від них свою батьківщину. При цьому їм було в значній мірі байдуже, хто їм в цьому допомагатиме.

Зрозуміла позиція і тих польських офіцерів та солдатів дивізії, а також інших подібних до неї аківських формувань, створених на етнічних землях Речіпосполитої, які у своїх діях керувалися передусім політичними міркуваннями, намагалися підкреслити їх автономний характер і посягати на довіру до Червоної армії. Для них прийняття радянських пропозицій про спільну боротьбу проти німців у складі сформованої в СРСР т. зв. 1-ї Польської армії на чолі з генералом З. Берлінгом, а потім і 2-ї — було рівнозначно порушенню присяги, яку вони давали на вірність польському емігрантському урядові. Своєї ж політичної мети — визнання радянським керівництвом АК за союзника Червоної армії та СРСР — вони досягти не змогли, оскільки стали заручниками тої досить складної ситуації, що витворилася наприкінці війни в стосунках між “лондонським табором” та Москвою. Тому не дивує, що чимало учасників антинімецького руху Опору повернулися у підпілля і продовжували свою діяльність, спрямовану проти нових, тепер вже “радянських окупантів”, навіть після того, як 19 січня 1945 р. останнім командуючим АК генералом Л. Окулицьким було видано наказ про її розформування.

Національно-визвольні прагнення польських “пролондонських” сил були приречені на поразку рішеннями глав трьох союзних держав — Великобританії, США і СРСР — вже у грудні 1943 р. на Тегеранській конференції, які були на користь останнього учасника цієї зустрічі. Згідно з ними Польща опинялася у сфері дій радянських військ, а повоєнний польсько-радянський кордон, виходячи з етнічного критерію, мав пройти за “лінією Керзона”. З визнанням 5 липня 1945 р. Великобританією і США польського Тимчасового уряду національної єдності, створеного у Москві в червні 1945 р., і водночас з їх відмовою підтримувати надалі останній польський емігрантський уряд часів війни Томаса Арцишевського, для більшості колишніх членів підпілля АК сенс подальшого збройного опору було остаточно втрачено.

Трагічно скінчилася і боротьба УПА, створеної ОУН(Б) на Волині-Поліссі у березні-квітні 1943 р. Про неї написано чимало, хоча лише у небагатьох випадках відчувалося прагнення авторів цих досліджень уникнути заполітизованості і дотриматися наукової об’єктивності. До такого роду досліджень, безперечно, належать праці київських дослідників М. Ковалю, А. Кентія³³ та деяких інших, що підготовлені за широкого використання українських (і не лише оунівських), радянських, німецьких, польських архівних матеріалів.

Тому не повторюватимемо написаного попередниками. Але щоб у сконцентрованому вигляді продемонструвати, з одного боку, яким насправді був розмах антигітлерівського опору українських повстанців, а з іншого, — наскільки все ж таки суперечливою була боротьба УПА в 1943—1944 рр. і наскільки таким же неоднозначним виявилось ставлення до неї керівництва ОУН(Б) і низових інстанцій, процитуємо два документи.

Автором першого з них був відомий керівник радянського партизанського руху і один з найобізнаніших людей в партизанських справах у Західній Україні в роки війни Петро Вершигора. У донесенні від 4 березня 1944 р. до Українського штабу партизанського руху (УШПР) він зазначав: “Не можна допустити в Польщі тієї помилки, яку ми зробили на Волині, віддавши керівництво народним повстанням проти німців у руки контрреволюційних угруповань націоналістів. Антинімецьку боротьбу можуть

провадити радянські партизани на чолі з чесними, освіченими, здатними зрозуміти національні особливості населення, керівниками”³⁴. На наш погляд, це донесення П. Вершигори зайвий раз свідчить про те, яку все ж таки значну роль відіграли українські повстанці в антинімецькій боротьбі.

Другий документ є фрагментом звіту співробітника поліції безпеки і СД командуючому цих відомств у Генерал-губернаторстві оберфюреру СС і полковнику поліції Біркампу про зустріч із знаним українським діячем І. Гриньохом (псевдо Герасимівський), уповноваженим для цього Проводом ОУН(Б). Сказане Гриньохом під час розмови, що проходила 5 березня 1944 р. на конспіративній квартирі у Тернополі, у німецькому звіті підсумовувалося таким чином. Зі слів І. Гриньоха: “...Лише у лютому 1943 р. бандерівська група ОУН приступила до формування військових загонів, тобто тоді, коли події на Східному фронті засвідчили, що Німецький рейх не в змозі розгромити більшовизм у призначений час. Теперішній хід операцій на Східному фронті цілком підтверджує слушність планів групи ОУН під керівництвом Бандери”. Він (тобто І. Гриньох. — Авт.) “вважає помилкою те, що поліція безпеки ставиться до цих військових формувань із зростаючою недовірою, оскільки ці загони мають лише одне завдання: мобілізувати всю активну молодь проти більшовизму. Правда, він (тобто І. Гриньох. — Авт.) змушений був визнати, що військові загони не завжди обмежуються лише виконанням цього завдання, іноді вони проводять акції, спрямовані проти інтересів Німеччини, але передусім здійснюють суворі акти терору проти поляків. Однак ці експеси ніколи не проходили за вказівкою керівництва ОУН групи Бандери. Їх слід розглядати як самовільні дії низових інстанцій, організацій або багатьох окремих українців, як акти відплати. Він (тобто І. Гриньох. — Авт.) таким чином не виправдовує ці невірні дії, але тільки пояснює їх”³⁵.

Якщо за гітлерівської окупації окремі керівники ОУН(Б) дійсно намагалися максимально обмежити антинімецькі дії формувань УПА і спрямувати їх головним чином на боротьбу проти радянських партизанів і поляків, то з вступом на західноукраїнські землі частин Червоної армії останні залишилися єдиним ворогом українських повстанців. До того ж і самі німці змінили своє ставлення до УПА. В нових умовах деякі з німецьких офіцерів вермахту, а також окремі представники німецької розвідки та контррозвідки почали розглядати УПА як свого тактичного союзника. Командування УПА, зі свого боку, було зацікавлене в отриманні зброї з рук відступаючих німецьких частин і тому використовувало подану ними допомогу у боротьбі проти Червоної армії.

19 квітня 1944 р. для опрацювання подальшої тактики взаємодії з УПА німці провели навіть інформаційну нараду за участю керівників трьох відділів контррозвідки групи армій “Південь”. Порівнюючи позитивні і негативні моменти у відносинах абвера і вермахту з УПА, вони довели висновку про необхідність з тактичних міркувань продовжувати переговори з ОУН заради запобігання актів саботажу і диверсій на німецьких комунікаціях з боку УПА, з метою отримання розвідданих і недопущення підривної роботи, не даючи натомість ніяких поважних обіцянок, наприклад про постачання українським повстанцям зброї³⁶.

Після остаточного залишення німецькими військами території України ОУН(Б) продовжувала керівництво національно-визвольною боротьбою проти “нового окупанта” українських земель. У липні 1944 р. її представники спробували утворити загальноукраїнський представницький орган — Українську головну визвольну раду (УГВР), котра мала офіційно

перебрати від ОУН керівництво цією боротьбою і надалі виступати легітимним репрезентантом інтересів всього українського народу. Втім, як зазначав, наприклад, у своїх спогадах Т. Бульба-Боровець, спроба бандерівців консолідувати на платформі УГВР всі українські політичні угруповання виявилася “такою самою фальсифікацією, що і прокламація подібної консолідації в червні 1941 р.”³⁷

У подальшій своїй стратегії українські повстанці розраховували на те, що після поразки Німеччини можливим є збройний конфлікт між “совітами” і англо-американцями. Здавалося б, що в цьому конфлікті ОУН мала стати на бік Заходу, але цього не сталося. Нещодавно архівісти Служби безпеки України оприлюднили цікавий документ від квітня 1948 р. Це лист Ярослави Музики (“Сова”), яка виконувала у львівському Проводі ОУН особливі доручення командира УПА Романа Шухевича, на ім’я першого секретаря Львівського обкому КП(б)У І. Грушецького з пропозицією розпочати переговори про примирення і об’єднати зусилля на випадок війни з США.

В листі зазначалося: “На підставі останніх відомостей, які Провідник одержав з-за кордону, в разі війни між США і СРСР і перемоги в ній США, Україна не буде могла стати самостійною державою, а буде певного роду колонією США. Ясна річ, що така розв’язка справи не йде по лінії політики ОУН...”. Далі у тексті підкреслювалося, що оскільки більшість українців чинитиме опір заокеанським окупантом, то ОУН і “совіти” могли б стати союзниками: “...Нам усе-таки легше буде говорити з Москвою, ніж з Вашингтоном”. Пропонувалося припинити бойові дії, звільнити деяких лідерів ОУН і дати волю дружині та дітям провідника Шухевича, яких утримували в спецінтернаті в Сталінській (тепер Донецькій) області³⁸. Останнє слово залишалося за керівництвом СРСР, але воно не виявило доброї волі. Тому кровопролиття в Західній Україні не вщухало майже до кінця 1950-х років.

Підсумовуючи визвольну боротьбу за часів Другої світової війни українських і польських самостійницьких національно-патріотичних формувань, а також тих верств населення, що їх підтримували, слід однозначно ствердити, що інтереси останніх певною мірою були принесені в жертву основними учасниками антигітлерівської коаліції заради досягнення найбільш масштабної у європейському та світовому вимірі на той час мети — перемоги над фашизмом.

Оскільки саме збройним силам СРСР належала лівова частка у цій перемозі, то його партнери по коаліції не захотіли, та й були б не в змозі запобігти встановленню московського диктату не лише над Україною і Польщею, а й іншими країнами Східної Європи, щойно визволеними радянськими військами від німецької окупації. І хоча Польщі вдалося уникнути долі 16-ї радянської республіки, а Радянська Україна навіть, будучи “адміністративною одиницею московсько-більшовицької імперії”, стала суб’єктом міжнародної політики, пануючий в них політичний режим сприймався на Заході як такий, що не відбивав національних інтересів обох народів. Лише на початку 1990-х рр. керівники українського і польського емігрантських урядів передали свої повноваження вперше обраним президентам посткомуністичних України та Польщі.

¹ Тризуб. — № 29—30. — 1 вересня 1939 р.

² Цитовано за: П а р т а ч Ч. Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939—1945 рр. // Україна—Польща: важкі питання. — Т. 4. — Варшава, 1999. — С. 114—115.

- ³ P o b o g - M a l i n o w s k i W. Najnowsza historia polityczna Polski, 1944—1945 — London, 1960. — S. 82.
- ⁴ B r z o z a Gz. Polska w czasach niepodległości i Drugiej wojny światowej (1918—1945). — Kraków, 2000. — S. 278.
- ⁵ G o r o d e t s k y G. Stafford Gripps' mission to Moscow 1940—1942. — Cambridge, 1984. — S. 67.
- ⁶ Г р и ц а к Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX століття. — Київ, 2000. — С. 216. Див. також: Л і в и ц ь к и й М. Дц УНР в Екзилі між 1920 і 1940 роками. — Філадельфія, 1984. — 72 с.
- ⁷ Краківські вісті. — Ч. 1. — 10 листопада 1940. — С. 5.
- ⁸ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929—1955 рр. Збірка документів. — Б.м., 1955. — С. 24—45.
- ⁹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. — Львів-Київ, 2001. — С. 15—20.
- ¹⁰ Там само. — С. 31—40.
- ¹¹ Там само. — С. 46.
- ¹² П а т р и л я к І. Діяльність Організації українських націоналістів (бандерівців) у 1940—1942 роках (військовий аспект). — Автореф. ... дис. К., 2001. — С. 15.
- ¹³ Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии 1939—1941 гг. — Т. 2. — Варшава-Москва, 2001. — С. 1210.
- ¹⁴ Polskie Siły Zbrojne w Drugiej wojnie światowej. Armia Krajowa. — Т. 3. — London, 1950. — S. 180—181, 184—185.
- ¹⁵ Українське державотворення... — С. 123.
- ¹⁶ Там само. — С. 129—132.
- ¹⁷ Там само. — С. 134—135.
- ¹⁸ Там само. — С. 383.
- ¹⁹ Там само. — С. 170.
- ²⁰ Там само. — Див. док. № 71, 240, 257, 258.
- ²¹ К о с и к В. Україна в Другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів. — Т. 1. — Львів, 1997. — С. 435.
- ²² Там само. — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 65.
- ²³ Українське державотворення... — С. 445—447.
- ²⁴ К о к і н С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Вип. 1. — К., 2000. — С. 14.
- ²⁵ Там само. — С. 14—15.
- ²⁶ Там само. — С. 15.
- ²⁷ Відомий український дослідник історії ОУН і УПА А. Кентій в одній із своїх праць, а саме “Нарисах історії Організації українських націоналістів в 1941—1942 рр.”, опублікованій у Києві в 1999 р., на 5-й сторінці вказує на те, що ОУН Бандери отримала назву ОУН(СД) від часу проголошення Акта від 30 червня 1941 р. Якщо це й так, то принаймні в оунівських документах за 1941—1942 рр. ця назва зустрічається дуже рідко.
- ²⁸ К о к і н С. Назв. праця. — С. 78.
- ²⁹ Там само. — С. 19.
- ³⁰ К е н т і й А. Нариси історії... — С. 110.
- ³¹ Armia Krajowa w dokumentach 1939—1945. Т. 2. — London, 1973. — S. 430.
- ³² Polskie Siły Zbrojne... — Op. cit. — S. 556.
- ³³ К о в а л ь М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939—1945 рр.). Спроба сучасного концептуального аналізу. — К., 1994; К е н т і й А. В. Українська повстанська армія 1942—1943 рр. — К., 1999 та ін.
- ³⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 62, оп. 1, ч. 1, спр. 274, арк. 65.
- ³⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4628, оп. 1, спр. 10, арк. 172—173.
- ³⁶ Там само, арк. 263(а).
- ³⁷ Отаман Тарас Бульба-Боровець. Армія без держави. Слава і трагедія українського руху. Спогади. — Київ-Торонто-Нью-Йорк, 1996. — С. 240.
- ³⁸ В е д е н е є в Д., Ш е в ч е н к о С. Українські Соловки. — К., 2001. — С. 172—173.

* * *